विप्रुष् स्त्री० ब० व०वि+प्रुष्-क्विप् । १बिन्दुषु २वेदपाठकाले मुखनिर्गतजलबिन्दुषु अमरः ।
"नक्षत्रा विप्रुषच्छाया गोरश्वः सूर्यरश्मयः । रजो भूर्वायुरग्निश्च सर्वमेध्यानि निर्दिशेत्" मु०त०। आचमनकाले मुखनिःसृतानां तासां नोच्छिष्टदोषजनकता यथाह "नोच्छिष्टं कुर्वते मुख्या विप्रुषोऽङ्गं नयान्ति याः । दन्तवद् दन्तलग्नेषु जिह्वाग्रेऽशुचिर्भवेत्" कूर्म०उ० १अ०।

विप्रोषित त्रि० वि+प्र+वस-क्त । मतप्रवासे ।

विप्लव पु० वि+प्लु-अप् । १परचक्रपतिराष्ट्रादितो भये २राष्ट्रोपद्रवे च अमरः । [स्थाने च ।

विप्लाव पु०वि+प्लु-घञ् । अश्वस्य १गतिभेदे २समन्तात् जल-

विप्लुत त्रि०वि+प्लु-क्त । १व्यसनयुक्ते हेमच० २उपद्रुते च "अविप्लुतब्रह्मचर्य्यः" स्मृतिः [तक्यां स्त्री० राजनि०।

विफला त्रि०विगत फलमस्य ।१निरर्थके २फलरहिते च ३के-

विबध पु० विगतो बधो हननं गतिर्यस्मात् । संस्कृतधात्वन्तरवृत्तादौ "निबद्धविबधाद्यारेति" माघः पृषो० । दीर्घः वीबध तत्रार्थे विश्वः । [बारके रोगभेदे अमरः ।

विबन्ध पु० विबध्नाति मलम् वि+बन्ध-अच् । मलबन्ध-

विबुध पु० वि+बुध-क । १पण्डिते मेदि० २देवे अमरः "विबुधसखः" भट्टिः । ३चन्द्रे च हेमच० ।

विभक्त त्रि० वि+भज-क्त । १पृथक्कृते २विभिन्ने कृतविभागे च ३भाव क्त । ३विभागे ४भेदे न० । "पञ्चमी विभक्ते" पा० यस्य विभागः कृतः ५तादृशे धने "अविभक्तं स्थावरं यत् सर्वेषामेव तत् भवेत् । विभक्तं स्थावरं ग्राह्यं नान्योदर्थैः कथञ्चन" यमवचनम् । तदस्यास्ति अच् । येन धनस्य विभागःकृतस्तस्मिन् ६जने तत्र । विभक्तधर्मादिकं दायभागादौ दर्शितं यथा
"भ्रातॄणां जीवतोः पित्रोः सहवासो विधीयते । तदभावे विभक्तानां धर्मस्तेषां विवर्द्धते" "विभक्तानां स्वमातृधनेन वैदिककर्मणात्तत्रात्मधर्मत्वेन तद्वृद्धिः" दाय०त० रघु० । "दानग्रहणपञ्चसृष्टहृच्चेतपरिग्रहाः । विभक्तानां पृथग् ज्ञेयाः पाकधर्मागमव्ययाः । साक्षित्वं प्रातिभाव्यञ्च दानं ग्रहणमेव च । विभक्ता भ्रातरः कार्युर्नाविभक्ताः परस्परम् । येषामेताः क्रिया लोके प्रवर्त्तन्ते स्वरिक्थतः । विभक्तानवगच्छेयुर्ऋणस्यान्तरेण तान्" नारद. "भ्रातॄणामथ दम्पत्योः पितुः पुत्रस्य चैव हि । प्रातिभाव्यमृणं साक्ष्यमविभक्ते न तद् भवेत्" याज्ञ० । "बन्धूनामविभक्तानां भोगं नैव प्रदापयेत्" कात्या० "भ्रातृणामविभक्तानामेको धर्मः प्रवर्त्तते । विभागे सति धर्मोऽपि भवेत् तेषां पृथक् पृथक्" कात्या० "अविभक्ता विभक्ता वा कुर्युः श्राद्धं दैविकम् । मघासु च तथाश्वत्थे नाधिकारः पृथग् विना" श्रा० त० धृतवचनम् । "बहवः स्युर्यदा पुत्राः पितुरेकत्रवासिनः । सर्वेषां तु मतं कृत्वा ज्येष्ठेनैव तु यत् कृतम् । द्रव्येण चाविभक्तेन सर्वैरेव कृतं भवेत्" मु० त० । "अविभक्ता विभक्ता वा सपिण्डाः स्यावरे समाः । एको ह्यनीशः सर्वत्र दानाधमनविक्रये" नारदः । "एतत् दुर्वृत्तपुरुषविक्रयविषयमिति" दाय०त० रघु० ।

विभक्ति स्त्री वि+भज-क्तिन् । १विभागे "संख्यात्वव्याप्तसामान्ये यक्तिमान् प्रत्ययस्तु यः । सा विभक्तिर्द्विधा प्रोक्ता सुप् तिङ् चेति प्रभेदतः" प्र०य०प्र०उक्तलक्षणे २प्रत्ययभेदे च । "सदयं त्रिषु लिङ्गेषु सर्वासु च विभक्तिषु" "विशेष्यस्यैव यल्लिङ्गं विभक्तिवचने च । ये तानि सर्वाणि योज्यानि विशेषणपदेष्वपि" व्या० का० ।

विभव पु० वि+भू-अच् । १धने २मोक्षे सर्वमूर्त्तसंयोगरूपे ३ऐश्वर्य्ये मेदि० । षष्टिसंवत्सरमध्ये "सुभिक्षं क्षेममारोग्यं सर्वे व्याधिविवर्जिताः । प्रशान्ता मानवास्तत्र बहुगवा बहुम्बराः । हृष्टाः पुष्टाः जनाः सर्वे विभवेऽब्दे वरोत्तमे । इत्युक्तफलके ४वर्षभेदे पु० ।

विभा स्त्री वि+भा- अच् । १किरणे हेमच० २शोभायां ३प्रकाशे च राजनि० ।

विभाकर पु० विभां प्रकाशं करोति कृ-अच् । १सूर्य्ये २अर्कवृक्षे च । ३चित्रकवृक्षे अमरः । ४अग्नौ मेदि० ।

विभाग पु० वि+भज-भावे घञ् । १भागे पूर्वस्मान्निष्पन्नात्तदुत्तरं तत्सम्बन्धाधीनजातस्वत्वस्य २व्यङ्गे व्यापारभेदे दायभागादि । सामान्यधर्मयुतानां बहूनां परस्परविरुद्धतद्व्याप्यधर्म प्रकारेण ५प्रतिपादने शीलस्य । वैशेषिकोक्ते ४गुणभेदे तल्लक्षणविभागादि कणा० सू० । ६० दर्शितं यथा
"एतेन विभागो व्याख्यातः" कणा० सू० । "विभागे संयोगोत्पत्तिप्रकारमतिदिशन्नाह संयोगवद्विभागोऽप्यन्यतरकर्मज १उभयकर्मजो २विभागजश्च ३स्वकर्मणास्यागुण्येन विभागः १संयुक्तयोर्मूलयोर्मध्योर्वा कर्मणां तदुभयविभागः २सचायं कर्मोत्पाद्यव्यवहितत्वात्तयोत्पत्तिकः अपेक्षणीयान्तराभावात् तदुक्तं "संयोगविभागयोस्तन्मेक्षकारणं कर्म इति विभागे जनकीये भाष्यम्" सं-